

Tek-Boyutlu İnsan
Herbert Marcuse

**TEK-
BOYUTLU
İNSAN**

*İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine
İncelemeler*

Herbert Marcuse

Çeviren
Aziz Yardımlı

İdea • İstanbul

İdea Yayınevi
Şarap İskelesi Sk. 2/106-107 34425 Karaköy — İstanbul
iletisim@ideayayinevi.com
www.ideayayinevi.com
Bu çeviri için © AZİZ YARDIMLI 1986
One-Dimensional Man, 1964
Copyright © 1964 HERBERT MARCUSE
Tek-Boyutlu İnsan
Birinci basım 1986
Dördüncü basım 2010
*Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü
İdea Yayınevinin ön izni olmaksızın
yeniden üretilemez.*
Baskı: Bayrak Matbaası
Davutpaşa Cad. No 14, Kat 2 MB İş Merkezi
Topkapı — İstanbul
Printed in Türkiye
ISBN 978 975 397 013 6

Inge için

Teşekkürler

Karım bu kitapta anlatılan görüşler için hiç olmazsa bir ölçüde sorumludur. Ona sonsuz minnettarım.

Dostum Barrington Moore, Jr., eleştirel yorumlarıyla bana büyük yardımlarda bulundu; yıllarca süren tartışmalarda beni düşüncelerimi durulaştırmaya zorladı.

Robert S. Cohen, Arno J. Mayer, Hans Meyerhoff ve David Ober çeşitli aşamalarda elyazmasını okudular ve değerli önerilerde bulundular.

The American Council of Learned Societies, the Louis M. Rabinowitz Foundation, the Rockefeller Foundation ve the Social Science Research Council bana bu incelemelerin tamamlanmasını büyük ölçüde kolaylaştıran destekler sundular.

İçindekiler

Giriş

Eleştirinin Felci: Karşıtlıksız Toplum 9

Tek-Boyutlu Toplum

- 1: Yeni Denetim Biçimleri 19
- 2: Politik Evrenin Kapanışı 33
- 3: Mutsuz Bilincin Yenilmesi:
Yüceltmenin Baskıcı Çözülüğü 60
- 4: Söylem Evreninin Kapanışı 81

Tek-Boyutlu Düşünce

- 5: Olumsuz Düşünme:
Yenilmiş Başkaldırı Mantığı 111
- 6: Olumsuz Düşünmeden Olumlu Düşünmeye:
Teknolojik Ussallık ve Egemenlik Mantığı 126
- 7: Pozitif Düşünmenin Utkusu:
Tek-Boyutlu Felsefe 145

Almaşıkların Şansı

- 8: Felsefenin Tarihsel Üstenimi 171
- 9: Kurtuluş Yıkımı 187
- 10: Vargı 204

KISA BİR SÖZLÜK 213

DİZİN 215

Giriş

Eleştirinin Felci: Karşılıksız Toplum

İnsan soyunu silip süpürebilecek bir atomik yıkım gözdağı bu tehlikeyi sürdüren güçlerin kendilerini korumaya da hizmet etmez mi? Böyle bir yıkımı önleme çabaları onun çağdaş işleyim toplumundaki gizil nedenlerinin araştırılmasının üzerine gölge düşürür. Bu nedenler kamu tarafından tanınmamış, açığa serilmemiş, saldırlmamış kalırlar, çünkü dışarıdan gelen—Doğudan Batıya, Batıdan Doğuya—pek açık gözdağı önünde gerilerler. Eşit ölçüde açık olan şey hazır olma, uçurumun kıyısında yaşama, meydan okumayı karşılama gereksinimidir. Yoketme araçlarının barışçıl üretimine, savurganlığın eksiksizleştirilmesine, savunanları ve savunduklarını sakatlayan bir savunma için eğitime boyun eğiyoruz.

Eğer tehlikenin nedenleri ile toplumun örgütlenme ve üyelerini örgütleme yolu arasında bağıntı kurma girişiminde bulunursak, dolaysızca karşımıza çıkan olgu ileri işleyim toplumunun tehlikeyi sürdürürken daha varıl, daha büyük ve daha iyi olmakta olduğudur. Savunma yapısı daha büyük bir sayıda insan için yaşamı daha kolay yapmakta ve insanın doğaya üstünlüğünü genişletmektedir. Bu koşullar altında, kitle iletişim araçlarımız özel çıkarları tüm duyarlı insanların çıkarları olarak satmakta çok az güçlük çekerler. Toplumun politik gereksinimleri bireysel gereksinimler ve özelemler olmakta, doyumları tecimi ve ortak gönenci geliştirmekte, ve bütün yapı Usun somutlaşmasının kendisi olarak görünmektedir.

Ve gene de bu toplum bir bütün olarak usdışıdır. Üretkenliği insan gereksinim ve yetilerinin özgür gelişimini yokedicidir, barışı sürekli savaş gözdağı tarafından sürdürülür, büyümesi varoluş için—bireysel, ulusal, ve uluslararası—savaşımı barışçılaştırmanın gerçek olanaklarının baskılanması üzerine bağımlıdır. Toplumumuzun önceki, daha az gelişmiş evrelerini karakterize etmiş olandan çok ayrı olan bu baskı bugün doğal ve teknik bir hamlik konumundan değil ama tersine bir güç konumundan işlemektedir. Çağdaş toplumun yetenekleri (entellektüel ve özdeksel) her zamankinden ölçülemeyecek denli daha bü-

yüktür—ki toplumun birey üzerindeki denetleme alanının her zaman olduğundan ölçülemeyecek denli daha büyük olması demektir. Toplumumuz özekkaç toplumsal kuvvetleri Terör ile olmaktan çok Teknoloji ile yenerek, ezici bir etkerliğin ve yükselen bir yaşam ölçününün ikili temeli üzerinde ayırdedici yanını gösterir.

Bu gelişmelerin kökenlerini araştırmak ve tarihsel almaşıklarını irdelemek çağdaş toplumun eleştirel bir kuramının amacının parçasıdır—bir kuram ki toplumu insan koşulunu iyileştirmek için kullanılmış ve kullanılmamış ya da kötüye kullanılmış sığalarının ışığında çözümlenmektedir. Ama böyle bir eleştiri için ölçünler nelerdir?

Hiç kuşkusuz değer yargıları bir rol oynar. Toplumu örgütlemenin yerleşik yolu olanaklı başka yollar karşısında, insanın varoluş için savaşımını hafifletmek için daha iyi şanslar sundukları düşünülen yollar karşısında ölçülür; belirli bir tarihsel kılığı kendi tarihsel almaşıkları karşısında ölçülür. Başlangıçtan bu yana tüm eleştirel toplum kuramları böylece tarihsel nesnellik sorunu ile yüz yüze gelirler, bir sorun ki çözümlenmenin değer yargıları içerdiği iki noktada doğar:

1. insan yaşamının yaşamaya değer olduğu, ya da daha doğrusu yaşamaya değer olabileceği ve değer kılınması gerektiği yargısı. Bu yargı tüm entellektüel çabanın temelinde yatar; toplumsal kuramın *a priorisidir*, ve yadsınması—ki bütünüyle mantıksaldır—kuramın kendisini yadsır;

2. verili bir toplumda, insan yaşamının iyileştirilmesi için belirli olanakların ve bu olanakları gerçekleştirmenin belirli yol ve araçlarının varolduğu yargısı. Eleştirel çözümlenmenin bu yargıların nesnel geçerliklerini tanıtlaması, ve tanıtlamanın görgül zeminler üzerinde ilerlemesi gerekir. Yerleşik toplumun elinde entellektüel ve özdeksel kaynakların saptanabilir bir niceliği ve niteliği bulunur. Bireysel gereksinim ve yetilerin optimal gelişim ve doyumları için bu kaynaklardan bir minimum zahmet ve sefalet ile nasıl yararlanılabilir? Toplumsal kuram tarihsel kuramdır, ve tarih zorunluk alanındaki şans alanıdır. Öyleyse, eldeki kaynakları örgütlemenin ve kullanmanın olanaklı ve edimsel çeşitli yolları arasında hangileri optimal bir gelişim için en büyük şans sunarlar?

Bu soruları yanıtlama girişimi bir dizi ön soyutlamayı gerektirir. Bir optimal gelişimin olanaklarını tanıyabilmek ve tanımlayabilmek için, eleştirel kuram toplumun kaynaklarının edimsel

örgütlenme ve kullanımlarını, ve bu örgütlenme ve kullanımın sonuçlarını soyutlamalıdır. Verili olgular evrenini son doğrulama bağlamı olarak kabul etmeyi yadsıyan bu soyutlama, olguları durdurulmuş ve yadsınmış olanaklarının ışığı altında alan bu “aşkın” çözümleme toplumsal kuramın asıl yapısıyla ilgilidir. Aşkınlığın katı tarihsel karakteri nedeniyle tüm metafiziğe karşıttır.¹ “Olanaklar” ilgili toplumun erimi içerisinde olmalıdırlar; tanımlanabilir kılığı hedefleri olmalıdırlar. Aynı nedenle, yerleşik kurumları soyutlama edimsel bir eğilimi anlatıcı olmalıdır—eş deyişle, dönüşümleri temelde yatan nüfusun gerçek gereksinimi olmalıdır. Toplumsal kuram devirici eğilimler ve güçler olarak yerleşik toplumu sık sık rahatsız eden tarihsel almaşıklar ile ilgilenir. Almaşıklara bağlanmış değerler tarihsel kılığı tarafından edimselliğe çevrildikleri zaman birer olgu olurlar. Kuramsal kavramlar toplumsal değişimlerde sonlanırlar.

Ama burada, ileri işleyim toplumu eleştirinin karşısına onu temelini kendisinden yoksun bırakacak görünen bir durum ile çıkar. Teknik ilerleme, bütün bir baskıcı egemenlik ve eşgüdüm dizgesine genleşmiş olarak, dizgeye karşıt kuvvetleri uzlaştıracak ve zahmet ve baskıdan özgürlüğün tarihsel beklentileri adına tüm başkaldırıyı yenecek ya da çürütecek görünen yaşam (ve erk) biçimleri yaratır. Çağdaş toplum toplumsal değişimi—ki özsel olarak değişik kurumları, üretici güçlerin yeni bir yönünü, insanın yeni varoluş biçimlerini yaratacak nitel bir değişimdir—durdurmaya yetenekli görünür. Toplumsal değişimin bu durdurulması belki de ileri işleyim toplumunun en çarpıcı başarımıdır; Ulusal Amacın genel benimsenişi, iki-partiye dayalı politika, çoğulculuğun zayıflaması, Anamal ve Emeğin güçlü Devlet içerisindeki danışıklı dövüşleri—tüm bunlar bu başarımın öngereği olduğu gibi sonucu da olan karşıtlar bütünleşmesine tanıklık ederler.

İşleyim toplumu kuramının oluşma evresi ile şimdiki durumu arasında kısa bir karşılaştırma eleştirinin temelini nasıl değişmiş olduğunu göstermeye yardım edebilir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki başlangıçlarında, almaşıkların ilk kavramlarını geliştirmekteyken, işleyim toplumunun eleştirisi kuram ve kılığı, değerler ve olgular, gereksinimler ve hedefler arasındaki tarihsel bir dolaylılıkta somutluk kazanıyordu. Bu tarihsel dolaylılık toplumda karşı karşıya gelen iki büyük sınıfın bilinçle-

¹“Aşma/ *transcend*” ve “aşkınlık/ *transcendence*” terimleri baştan sona görgül, eleştirel anlamda kullanılmışlardır: kuramda ve kılığda öyle eğilimleri anlatırlar ki, bunlar, verili bir toplumda, yerleşik söylem ve eylem evrenini onun tarihsel almaşıklarına (olgusal olanaklarına) doğru “taşırırlar.”

rinde ve politik eylemlerinde yer alıyordu: burjuvazi ve proletarya. Kapitalist dünyada bunlar yine temel sınıflardır. Bununla birlikte, anamalcı gelişim bu iki sınıfın yapı ve işlevlerini öyle bir yolda değiştirmiştir ki, bundan böyle tarihsel dönüşümün etkenleri olarak görünmezler. Kurumsal statükonun korunma ve geliştirilmesinde öncelik taşıyan bir çıkar eski karşıtları çağdaş toplumun en ileri alanlarında birleştirmektedir. Ve teknik ilerlemenin ortaklaşacı toplumun büyümesini ve kohezyonunu güvence altına almakta olduğu düzeye dek, nitel değişim düşüncesinin kendisi patlayıcı-olmayan bir evrim konusundaki gerçekçi düşünceler önünde gerilemektedir. Toplumsal değişimin tanıtlanabilir etken ve itici güçlerinin yokluğunda, eleştiri böylece geriye yüksek bir soyutlama düzeyine atılır. Üzerinde kuram ve kılınım, düşünce ve eylemin buluşacakları hiçbir zemin yoktur. Tarihsel almaşıkların en görgül çözümlenmesi bile gerçekçi olmayan kurgulama olarak, onlara bağlılık ise kişisel (ya da kümeyi ilgilendiren) bir yeğleme sorunu olarak görünür.

Ve gene de: bu zeminin yokluğu kuramı çürütür mü? Açıkça çelişkili olgular karşısında, eleştirel çözümlenme nitel değişim için gereksinimin her zaman olduğu denli ivergen olduğunda direktmeyi sürdürür. Kimler tarafından gereksinilen? Yanıt aynı kalmayı sürdürür: bir bütün olarak toplum tarafından, üyelerinin her biri için. Büyüyen üretkenliğin ve büyüyen yoketmenin birliği; yok olmayı göze alma politikası; düşüncenin, umudun ve korkunun egemen güçlerin kararlarına teslim olması; benzeri görülmemiş bir varsıllık karşısında sefaletin sürdürülmesi; tüm bunlar en yansız suçlamayı oluştururlar—üstelik bu toplumun *raison d'être*ü değil ama yalnızca yan-ürünü olsalar bile: onun etkerlik ve büyümeyi güdüleyen yaygın ve ezici ussallığının kendisi usdışıdır.

Nüfusun geniş bir çoğunluğunun bu toplumu benimsemesi ve benimser kılınması olgusu onu daha az usdışı ve daha az kınanabilir kılmaz. Doğru ve yanlış bilinç, gerçek ve dolaysız çıkar arasındaki ayırım henüz anlamlıdır. Ama bu ayırımın kendisi geçerli kılınmalıdır. İnsanlar onu görmeye ve yanlıştan doğru bilince, dolaysız çıkarlarından gerçek çıkarlarına giden yolu bulmaya başlamalıdır. Bunu ancak eğer yaşam yollarını değiştirme, olumlu olanı yadsıma, reddetme gereksinimi içinde yaşıyorlarsa yapabilirler. İşte tam bu gereksinimidir ki yerleşik toplum baskılamayı başarmaktadır—beklenenleri giderek artan bir ölçekte yerine getirmeye ve doğa üzerindeki bilimsel denetimi insan üzerindeki bilimsel denetim için kullanmaya yetenekli olduğu ölçüde.

İleri işleyim toplumunun başarımlarının total karakteri ile karşılaştığında, eleştirel kuram bu toplumu aşmak için ussal gerekçeden yoksun kalır. Boşluk kuramsal yapının kendisini boşaltır, çünkü eleştirel bir toplum kuramının kategorileri reddetme ve devirme için gereksinimin etkili toplumsal güçlerin eyleminde somutlaştığı bir dönem sırasında geliştirilmişlerdi. Bu kategoriler özsel olarak negatif ve antagonistik kavramlar olarak on dokuzuncu yüzyıl Avrupa toplumundaki edimsel çelişkileri tanımlıyorlardı. “Toplum” kategorisinin kendisi toplumsal ve politik alanlar arasındaki keskin çatışmayı anlatıyordu—devlet ile karşıtlık içindeki toplumu. Benzer olarak, “birey,” “sınıf,” “özel,” “aile,” henüz yerleşik koşullar ile bütünleşmemiş alan ve güçleri belirtiyorlardı—gerilim ve çelişki alanlarını. İşleyim toplumunun artan bütünleşmesiyle, bu kategoriler eleştirel imlemlerini yitirir ve betimleyici, aldatıcı ya da işlemsel terimler olurlar.

Bu kategorilerin eleştirel niyetlerini yeniden yakalama ve niyetin toplumsal olgusalılık tarafından nasıl yokedildiğini anlama girişimi, daha başından tarihsel kılığı ile birleşmiş bir kuramdan uzaklaşarak soyut, kurgul düşünceye bir gerileme olarak görünür: ekonomi politikten felsefeye. Eleştirinin bu ideolojik karakteri çözümlemenin toplumdaki olumlu ve olumsuz, üretici ve yokedici eğilimlerin “dışındaki” bir konumdan gelişmeye zorlanması olgusundan doğar. Modern işleyim toplumu bu karşıtların yaygın özdeşliğidir—sorgulanan şey bütünü kendisidir. Aynı zamanda, kuramın konumu salt bir kurgulama konumu olamaz. Verili toplumun yetenekleri üzerine kurulması gerektiği anlamında, tarihsel bir konum olmalıdır.

Bu ikircimli durum daha da temel bir ikircimi kapsar. *Tek-Boyutlu İnsan* başından sonuna dek iki çelişik önsav arasında salınacaktır: (1) İleri işleyim toplumu öngörülebilir gelecek için nitel değişimi durdurma yeteneğindedir; (2) bu durdurmayı kırabilecek ve toplumu patlatabilecek güç ve eğilimler vardır. Sanmıyorum ki açık bir yanıt verilebilsin. İki eğilim de orada, yan yanadırlar—ve giderek iç içe. İlk eğilim başattır, ve bir tersine-dönüş için bulunabilecek tüm önkoşullar onu önlemek için kullanılmaktadır. Belki de bir ilinek durumu değiştirebilir, ama yapılmakta olanın ve önlenmekte olanın anlaşılması bilinci ve insan davranışını altüst etmedikçe, bir yıkım bile değişimi getirmeyecektir.

Çözümleme ileri işleyim toplumu üzerinde odaklanır—bir toplum ki onda teknik üretim ve dağıtım aygıtı (büyüyen bir

otomasyon kesimi ile birlikte) toplumsal ve politik etkilerinden yalıtılabilecek salt bir araçlar toplamı olarak değil, ama tersine aygıtın üretimini olduğu gibi ona hizmet eden ve onu genişleten işlemleri de *a priori* belirleyen bir dizge olarak işlev görür. Bu toplumda, üretici aygıt yalnızca toplumsal olarak gerekli meslek, beceri ve tutumları değil, ama bireysel gereksinim ve özelemleri de belirlediği düzeye dek totaliter olma eğilimindedir. Böylece özel ve kamusal varoluş arasındaki, bireysel ve toplumsal gereksinimler arasındaki karşıtlığı silmektedir. Teknoloji yeni, daha etkili ve daha hoş toplumsal denetim ve toplumsal kohezyon biçimlerini yaratmaya hizmet eder. Bu denetimlerin totaliter eğilimi kendini bir başka anlamda daha ortaya sürüyor görünür—dünyanın daha az gelişmiş ve giderek işleyim-öncesi alanlarına yayılarak, ve anamalcılığın ve ortaklaşacılığın gelişimlerinde benzerlikler yaratarak.

Bu toplumun totaliter özellikleri karşısında, teknolojinin “yansızlığı” biçimindeki geleneksel düşünce bundan böyle ileri sürülemez. Genelde teknoloji içine koyulduğu kullanımdan yalıtılamaz; teknolojik toplum bir egemenlik dizgesidir ki daha şimdiden tekniklerin kavram ve yapılarında işler.

Bir toplumun üyelerinin yaşamını örgütleyiş yolu kalıtılabilir özelliksel ve entellektüel kültürün düzeyi tarafından belirlenen tarihsel almasıklar arasında bir ilk *seçme* edimini içerir. Seçimin kendisi başat çıkarların oyunundan doğar. İnsanı ve doğayı dönüştürme ve kullanmanın belirli kiplerini *önceler* ve başka kipleri yadsır. Başka olgusallaşma “tasar”ları arasından salt biridir.² Ama tasar bir kez temel kurum ve ilişkilerde işlemsel olur olmaz, dışlayıcı olma ve bir bütün olarak toplumun gelişimini belirleme eğilimini kazanır. Teknolojik bir evren olarak, ileri işleyim toplumu *politik* bir evren, belirli bir tarihsel *tasarım* olgusallaşmasındaki en son evredir—eş deyişle, doğanın salt bir egemenlik gereci olarak deneyimlenmesi, dönüştürülmesi, ve örgütlenmesi.

Tasar açınırken bütün bir söylem ve eylem evrenini, entellektüel ve özdeksel kültürü şekillendirir. Teknoloji ortamında, kültür, politika, ve ekonomi tüm almasıkları yutan ya da püsürten bir her-yerde-bulunan dizgeye kaynaşırlar. Bu dizgenin üretkenliği ve büyüme gizilgücü toplumu sağlamlaştırır ve teknik ilerlemeyi baskıcı egemenlik çerçevesi içerisinde durdurur. Teknolojik ussallık politik ussallık olmuştur.

²“Tasar/*project*” terimi tarihsel belirlenimdeki özgürlük ve sorumluluk ögesini vurgular: özerkliği ve olumsuzluğu bağlar. Bu anlamda, terim Jean-Paul Sartre’in çalışmasında kullanılır. Daha öte bir tartışma için, bkz. aşağıda bölüm VIII.

İleri işleyim uygarlığının tanışık olduğumuz eğilimlerinin tartışmasında seyrek olarak belirli göndermeler verdim. Gerecin toparlandığı ve betimlendiği alan teknoloji ve toplumsal değişim, bilimsel işletmecilik, şirket girişimi, işleyim emeğinin ve işgücünün karakterindeki değişimler vb. üzerine yayılan geniş toplumbilimsel ve ruhbilimsel yazındır. Olguların ideolojik olmayan birçok çözümlenmesi vardır—örneğin Berle ve Means, *The Modern Corporation and Private Property*, 76. Kongrenin Geçici Ulusal Ekonomik Komitesinin *Concentration of Economic Power* üzerine raporları, AFL-CIO'nun *Automation and Major Technological Change* üzerine yayımları, ama ayrıca Detroit'deki *News and Letters* ve *Correspondence*'in yayımları. C. Wright Mills'in çalışmasının ve yalınlaştırma, aşırı-vurgu, ya da gazeteci rahatlığı nedeniyle sık sık şimşekleri üzerlerine çekmiş olan incelemelerin—Vance Packard tarafından *The Hidden Persuaders*, *The Status Seekers*, ve *The Waste Makers*, William H. White tarafından *The Organisation Man*, Fred J. Cook tarafından *The Warfare State*—dirimsel önemlerini vurgulamak isterim. Hiç kuşkusuz, bu çalışmalardaki kuramsal çözümlenme eksikliği betimlenen koşulların köklerini örtülü ve korunmalı bırakır, ama kendi başlarına konuşmaya bırakıldıklarında koşullar yeterince yüksek sesle konuşurlar. Belki de en inandırıcı kanıt yalnızca birkaç gün ard arda birer saat boyunca reklamları kapamaksızın ve arada bir kanal değiştirerek televizyon izlemekle ya da radyoda FM kanalını dinlemekle elde edilebilir.

Çözümlemem en yüksek düzeyde gelişmiş çağdaş toplumlardaki eğilimler üzerinde odaklanır. Bu toplumların içerisinde ve dışarısında büyük alanlar vardır ki buralarda betimlenen eğilimler yürürlükte değildirler—daha doğrusu, henüz yürürlükte değildirler. Tüm yaptığım bu eğilimleri ortaya sermek ve birkaç önsav sunmaktır.

Tek-Boyutlu Toplum

1: Yeni Denetim Biçimleri

İleri işleyim uygarlığında rahat, pürüzsüz, usauygun, demokratik bir özgürlüksüzlük yürürlükte—teknolojik ilerlemenin bir belirtisi. Gerçekten de, bireyselliğin toplumsal olarak zorunlu ama acılı işlerin makineleştirilmesinde bastırılmasından; bireysel girişimlerin daha etkili, daha üretken şirketlerde yoğunlaşmasından; eşitsiz donatımlı ekonomik özneler arasındaki özgür yarışmacılığın kurala bağlanmasından; kaynakların uluslararası örgütlenişini engelleyen öncelik haklarının ve ulusal egemenliklerin kısılmasından daha ussal ne olabilir? Bu teknolojik düzenin politik ve entelektüel bir eşgüdümü de gerektirmesi üzücü ve gene de umut verici bir gelişim olabilir.

İşleyim toplumunun kökenlerinde ve erken evrelerinde bir zamanlar öylesine dirimsel etmenler olmuş olan hak ve özgürlükler bu toplumun daha yüksek bir evresine teslim olmaktadır: geleneksel gerekçe ve içeriklerini yitirmeye başlamışlardır. Düşünce, konuşma, ve duyuncu özgürlükleri—tıpkı ilerlemesine ve korunmasına hizmet etmiş oldukları özgür girişim gibi—özel olarak *eleştirel* düşünceler idiler, eskimiş bir özdeksel ve entelektüel kültürü daha üretken ve daha ussal bir kültür ile değiştirmek için tasarlanmışlardı. Bir kez kurumsallaştıktan sonra, bu hak ve özgürlükler bütünüleyici bir parçası oldukları toplumun yazgısını paylaştılar. Başarım öncülleri ortadan kaldırdı.

Yoksunluktan özgürlüğün, tüm özgürlüğün bu somut tözünün gerçek bir olanak olmakta olduğu düzeye dek, daha düşük bir üretkenlik durumuna özgü özgürlükler önceki içeriklerini yitirirler. Düşünce bağımsızlığı, özerklik, politik karşıtlık hakkı bireylerin gereksinimlerini kendini örgütleyiş yolu ile doyumaya giderek artan bir biçimde yetenekli görünen bir toplumda temel eleştirel işlevlerinden yoksunlaşırlar. Böyle bir toplum haklı olarak ilke ve kurumlarının kabul edilmesini isteyebilir, ve karşıtlığı almaşık politikaların statüko *içerisinde* tartışılmasına ve tanıtılmasına indirgeyebilir. Bu bakımdan, gereksinimlerin artan doyumunun yetkeci mi yoksa yetkeci-olmayan bir dizge tarafından mı yerine getirildiği arasında çok az ayırım var görünür. Yükselen bir yaşam ölçününün koşulları altında, dizgenin kendisi ile uyumsuzluk toplumsal olarak yararsız görünür, ve

ele gelir ekonomik ve politik sakıncalara yol açarak bütünün pürüzsüz işleyişine gözdağı olduğu zaman, daha da yararsız görünmeye başlar. Gerçekten de, hiç olmazsa yaşam zorunlukları söz konusu olduğu sürece, mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının bireysel özgürlüklerin yarışmacı işbirliği içerisinde ilerlemesini gerektirecek bir neden yok gibi görünür.

Girişim özgürlüğü daha başından yalnızca bir nimet değildi. Çalışma ya da aç kalma özgürlüğü olarak, nüfusun geniş çoğunluğu için zahmeti, güvensizliği ve korkuyu anlatıyordu. Eğer birey, özgür bir ekonomik özne olarak, bundan böyle kendini pazarda tanıtlamaya zorlanmıyor olsaydı, bu tür özgürlüğün yitişi uygarlığın en büyük başarımlarından biri olurdu. Makineleştirme ve ölçünleştirme gibi teknolojik süreçler bireysel enerjiyi zorunluğun ötesinde henüz haritası çıkarılmamış bir özgürlük alanının içerisinde salabilirlerdi. İnsan varoluşunun yapısının kendisi değiştirilirdi; birey çalışma dünyasının ona yabancı gereksinimler ve yabancı olanaklar dayatmasından özgürleşirdi. Birey onun kendi yaşamı olacak olan bir yaşam üzerinde özerklik uygulamada özgür olurdu. Eğer üretici aygıt dırimsel gereksinimlerin doyumuna doğru örgütlenebilse ve yönlenebilseydi, denetlenmesi pekala özekselleştirilebilirdi; böyle bir denetim bireysel özerkliği engellemez ama olanaklı kılar.

Bu ileri işleyim uygarlığının yetenekleri içerisindeki bir hedef, teknolojik ussallığın "ereği"dir. Bununla birlikte, gerçekte karşıt eğilim işlemektedir: aygıt savunma ve genişleme için ekonomik ve politik gereklerini çalışma zamanı ve boş zaman üzerine, özdeksel ve entellektüel kültür üzerine dayatmaktadır. Teknolojik temelinin örgütleniş yolu nedeniyle, çağdaş işleyim toplumu totaliter olma eğilimindedir. Çünkü yalnızca toplumun teröristik bir politik eşgüdümü değil, ama gereksinimlerin çıkar çevreleri tarafından manipulasyonu yoluyla işleyen teröristik-olmayan ekonomik-teknolojik bir eşgüdüm de "totaliter"dir. Böylece bütüne karşı etkili bir karşıtlığım doğuşunu engeller. Totaliterliğe götüren şey yalnızca belirli bir hükümet biçimi ya da parti yönetimi değildir: bunu partilerin, gazetelerin, "karşı-denge güçleri"nin vb. bir çoğulculuğu ile pekala bağdaşabilir olan belirli bir üretim ve dağıtım dizgesi de yapabilir.¹

Bugün politik güç kendini makine süreci üzerindeki ve aygıtın teknolojik örgütlenişi üzerindeki gücü yoluyla öne sürmektedir. İlerlemiş ve ilerlemekte olan işleyim toplumlarının hükümetleri kendilerini ancak işleyim uygarlığının elindeki teknik,

¹Bkz. s. 57.

bilimsel, ve mekanik üretkenliği mobilize etmede, organize etmede ve kullanmada başarılı olduğu zaman sürdürülebilir ve güvenlik altında tutabilirler. Ve bu üretkenlik, özel birey ya da küme çıkarlarının üstünde ve ötesinde, bir bütün olarak toplumu seferber eder. Makinenin fiziksel (yalnızca fiziksel?) gücünün bireyin ve herhangi bir tikel bireyler kümesinin gücünü aşmakta olması, bu acımasız olgu, makineyi temel örgütlenişi makine sürecinin örgütlenişi olan herhangi bir toplumda en etkili politik araç yapar. Ama politik eğilim tersine çevrilebilir; özel olarak makinenin gücü yalnızca insanın biriktirilmiş ve yansıtılmış gücüdür. Çalışma dünyası bir makine olarak ve buna göre makineleşmiş olarak düşünüldüğü düzeye dek, makine insan için yeni bir özgürlüğün *gizil* temeli olur.

Çağdaş işleyim uygarlığı öyle bir evreye ulaştığını tanıtlar ki, “özgür toplum” bundan böyle ekonomik, politik ve entellektüel özgürlüklerin geleneksel terimlerinde yeterli olarak tanımlanamaz; ama bu hiç kuşkusuz bu özgürlüklerin önemsizleşmeleri nedeniyle değil, geleneksel biçimlerin içerisine sınırlanamayacak denli önemli olmaları nedeniyle böyledir. Toplumun yeni yeteneklerine karşılık düşen yeni olgusallaşma kiplerine gereksinim vardır.

Böyle yeni kipler ancak olumsuz terimlerde belirtilebilirler, çünkü yürürlükteki kiplerin olumsuzlanmasına denk düşeceklerdir. Böylece ekonomik özgürlük *ekonomiden* özgürlük anlamına gelecektir—ekonomik güçler ve ilişkiler tarafından denetlenmekten özgürlük; varoluş için gündelik savaşımdan, geçimini kazanmaktan özgürlük. Politik özgürlük bireylerin üzerinde hiçbir etkili denetimlerinin olmadığı *politikadan* kurtulmaları anlamına gelecektir. Benzer olarak, entellektüel özgürlük şimdi kitle iletişimi ve doktrin aşılama tarafından soğrulmuş olan bireysel düşüncenin yeniden diriltilmesi, “kamu oyu”nun onu oluşturanlarla birlikte ortadan kaldırılması anlamına gelecektir. Bu önermelerin gerçekçi olmayan tonları ütöpik karakterlerini değil ama olgusallaşmalarını önleyen etmenlerin gücünü gösterir. Özgürleşmeye karşı en etkili ve kalıcı savaş biçimi varoluş için savaşımın eskimiş biçimlerini sürdüren özdeksel ve entellektüel gereksinimlerin aşılmasıdır.

Yaşambilimsel düzlemin ötesinde, insan gereksinimlerinin yeğlilik, doyum ve giderek karakterleri bile her zaman önkoşullandırılmışlardır. Birşeyi yapma ya da yapmama, kullanma ya da yoketme, ona iye olma ya da onu reddetme olanağının bir *gereksinim* olarak kavranıp kavranmadığı onun yürürlükteki toplumsal kurumlar ve çıkarlar için istenebilir ve zorunlu ola-

rak görünüp görünemeyeceğine bağlıdır. Bu anlamda, insan gereksinimleri tarihsel gereksinimlerdir ve, toplumun bireyin baskıcı gelişimini istediği düzeye dek, bireyin gereksinimlerinin kendileri ve bunların doyum istemleri ağır basan eleştirel ölçünlerin altına düşerler.

Gerçek ve yanlış gereksinimleri ayırdedebiliriz. ‘Yanlış’ olanlar bireye onun baskılanışındaki tikel toplumsal çıkarlar tarafından yukarıdan dayatılanlardır: gereksinimler ki zahmeti, saldırganlığı, sefilliği ve türesizliği sürdürürler. Karşılanmaları birey için çok doyum verici olabilir, ama eğer bu mutluluk bütünü hastalığını tanıma ve hastalığı iyileştirme şanslarını kavrama yeteneğinin (onun kendisinin ve başkalarının) gelişimini durdurmaya hizmet ediyorsa sürdürülmesi ve korunması gereken bir koşul değildir. Sonuç o zaman mutsuzluk içinde coşku dur. Reklamlar ile uyum içinde dinlenme, eğlenme, davranma ve tüketme, başkalarının sevdiklerini sevme ve nefret ettiklerinden nefret etme gibi yürürlükteki gereksinimlerin çoğu bu yanlış gereksinimler sınıfına aittirler.

Böyle gereksinimlerin toplumsal içerikleri ve işlevleri vardır ve bunlar üzerlerinde bireyin hiçbir denetiminin olmadığı dışsal güçler tarafından belirlenirler; bu gereksinimlerin gelişim ve doyumları özerk değildir. Bu tür gereksinimler ne denli bireyin varoluş koşulları tarafından yeniden-üretilen ve sağlaştı- rılan kendi gereksinimleri olabilseler de, birey kendini ne denli onlarla özdeşleştirse ve kendini onların doyurulmasında bulsa da, başlangıçta oldukları gibi kalmayı sürdürürler—başat çıkarı baskı gerektiren bir toplumun ürünleri olarak.

Baskıcı gereksinimlerin yürürlükte olmaları bilgisizlik ve yenilgi içinde benimsenmiş su götürmez bir olgudur, ama öyle bir olgudur ki, mutlu bireyin çıkarı için olduğu gibi sefillikleri o bireyin doyumunun bedeli olanların tümünün çıkarı için de geri alınmalıdır. Doyum için koşulsuz hakları olan biricik gereksinimler dirimsel olanlardır—erişilebilir kültür düzleminde beslenme, giyinme, konut. Bu gereksinimlerin doyumunu *tüm* gereksinimlerin, yüceltilmemiş olanlar gibi yüceltilmiş olanların da karşılanmaları için öngerektir.

Yürürlükte olan toplumsal çıkarı en yüksek düşünce ve davranış yasası olarak kabul etmeyen herhangi bir bilinç ve duyunc için, herhangi bir deneyim için yerleşik gereksinimler ve doyumlar evreni sorgulanması gereken bir olgudur—gerçeklik ve yanlışlık terimlerinde. Bu terimler baştan sona tarihseldirler, ve nesnellikleri tarihseldir. Gereksinimler üzerine ve doyumları üzerine yargı, verili koşullar altında, *öncelik* ölçünlerini ilgilen-

dirir—insan için erişilebilir özdeksel ve entellektüel kaynakların optimal kullanımı altında bireyin, tüm bireylerin optimal gelişimlerine ilişkin ölçünleri. Kaynaklar hesaplanabilir. Dürimsel gereksinimlerin evrensel doyumlarının ve, onun ötesinde, zahmet ve yoksulluğun ilerleyerek hafifletilmesinin evrensel olarak geçerli ölçünler olmaları ölçüsünde, gereksinimlerin “gerçeklik” ve “yanlışlık”ları nesnel koşulları belirtir. Ama tarihsel ölçünler olarak, yalnızca gelişimin alan ve evresine göre değişmekle kalmaz, ayrıca yalnızca yürürlükte olanlar ile (az ya da çok) *çelişki* içinde tanımlanabilirler. Hangi yargı konumu karar yetkesini ileri sürebilecektir?

Son çözümlemede, gerçek ve yanlış gereksinimlerin neler oldukları sorusu bireylerin kendileri tarafından yanıtlanmalıdır, ama ancak son çözümlemede; eş deyişle, eğer kendi yanıtlarını vermek için özgür iseler ve bunun için özgür oldukları zaman. Özerk olmaya yeteneksiz tutuldukları sürece, doktrin aşılardan ve (içgüdülerinin kendilerine dek) manipulasyondan geçtikleri sürece, bu soruya yanıtları kendi yanıtları olarak alınamaz. Bununla birlikte, aynı nedenle hiçbir mahkeme hangi gereksinimlerin geliştirilmeleri ve doyurulmaları gerektiği konusunda karar verme hakkını geçerli olarak kendi üzerine alamaz. Böyle bir mahkeme yerilebilir, gerçi tepkimiz şu soruyu geçersiz kılmasa da: Etkili ve üretken egemenliğin nesnesi olmuş olan insanlar kendi başlarına özgürlük koşullarını nasıl yaratabilirler?²

Toplumun baskıcı yönetimi ne denli ussal, üretken, teknolojik ve total olursa, yönetilen bireylerin köleliklerini kırabilmelerini ve kendi kurtuluşlarını kavrayabilmelerini sağlayacak araçlar ve yollar da o denli tasarlanamaz olurlar. Hiç kuşkusuz, bütün bir toplum üzerine Usu dayatmak paradoksal ve utanç verici bir düşüncedir—üstelik bu düşünceyi kendi nüfusunu total yönetimin nesnelere yaparken gülünçleştiren bir toplumun haklılığının tartışılabilir olmasına karşın. Tüm özgürleşme kölelik bilinci üzerine dayanır, ve bu bilincin doğuşu her zaman büyük bir düzeye dek bireyin kendisinin olmuş olan gereksinim ve doyumların başatlığı tarafından engellenir. Süreç her zaman bir ön-koşullandırma dizgesini bir başkası ile değiştirir; optimal hedef yanlış gereksinimlerin gerçek olanlarla değiştirilmesi, baskıcı doyumun terkedilmesidir.

İleri işleyim toplumunun ayırddedici özelliği özgürleşme—ayrıca hoşgörülebilir ve ödüllendirici ve huzur verici olandan da

²Bkz. s. 46.

özgürleşme—isteyen gereksinimleri etkili bir biçimde boğması, ama aynı zamanda gönenç toplumunun yokedici gücünü ve baskıcı işlevini sürdürmesi ve bağışlamasıdır. Burada, toplumsal denetimler savurganlığın üretimi ve tüketimi için ezici gereksinimi zorunlu kılarlar; bundan böyle gerçek bir zorunluğun olmadığı yerde aptallaştırıcı çalışma için gereksinimi; bu aptallaşmayı yatıştıran ve uzatan gevşeme biçimleri için gereksinimi; ayarlanan ederler çerçevesinde özgür yarışmacılık, kendini sansürleyen bir özgür basın, markalar ve ıvır zıvır aygıtlar arasında özgür seçme gibi aldatici özgürlükleri sürdürme için gereksinimi.

Baskıcı bir bütünün egemenliği altında, özgürlük güçlü bir denetleme aracına dönüştürülebilir. Bireye açık olan seçmelerin erimi insan özgürlüğünün derecesini saptamada belirleyici bir etmen değildir: yalnızca birey tarafından *neyin* seçilebileceğini ve *neyin* seçilmiş *olduğunu* göstermeye yarar. Özgür seçim için ölçüt hiçbir zaman saltık bir ölçüt olamaz, ama ne de bütünüyle görelidir. Efendilerin özgürce seçimi efendileri ya da köleleri ortadan kaldırmaz. Geniş bir mallar ve hizmetler türülülüğü içerisinde özgür seçme özgürlüğü imlemez, eğer bu mallar ve hizmetler bir zahmet ve korku yaşamı üzerindeki toplumsal denetimleri destekliyorlarsa—eş deyişle, eğer yabancılaşmayı destekliyorlarsa. Ve yukarıdan dayatılan gereksinimlerin birey tarafından kendiliğinden yeniden-üretimi özerkliği kurmaz; yalnızca denetimlerin etkerliğine tanıklık eder.

Bu denetimlerin derinlik ve etkerlikleri üzerinde direktimiz “medyanın” doktrin aşılama gücünü aşırı ölçüde büyütüğümüz, ve insanların şimdi onlara dayatılan gereksinimleri kendiliklerinden duyumsayacakları ve doyuracakları biçimindeki karşıcıkışlara açıktır. Karşıcıkış önemli noktayı kaçırır. Ön-koşullandırma radyo ve televizyonun kitlesel üretimleri ile ve denetimlerinin özekselleştirilmesi ile başlamaz. İnsanlar bu evreye uzun bir süre boyunca ön-koşullandırılmış alıcılar olarak girerler; belirleyici ayırım verili ve olanaklı, doyurulmuş ve doyurulmamış gereksinimler arasındaki zıtlığın (ya da çatışmanın) düzleştirilmesindedir. Burada, sınıf ayrımlarının eşitlenmesi denilen şey ideolojik işlevini açığa serer. Eğer işçi ve patronu aynı televizyon izlenesinden haz duyuyor ve aynı dinlenme yerlerine gidiyorlarsa, eğer sekreter işvereninin kızı gibi çekici bir makyaj yapabiliyorsa, eğer Negro bir Cadillac alabiliyorsa, tümü de aynı gazeteyi okuyorlarsa, o zaman bu benzeşme sınıfların yitişini değil, ama Kodamanların korunmasına hizmet

eden gereksinim ve doyumların altta yatan nüfus tarafından paylaşıldığı düzeyi belirtir.

Gerçekten de, çağdaş toplumun en yüksek düzeyde gelişmiş alanlarında, toplumsal gereksinimlerin bireysel gereksinimlere çevrilmesi öylesine etkilidir ki, aralarındaki ayırım salt kuramsal görünür. Bilişim ve eğlence araçları olarak ve manipüle etme ve doktrin aşılama etmenleri olarak kitlesel medya arasında gerçek bir ayırım yapılabilir mi? Başağrısı olarak ve rahatlık olarak otomobil arasında? İşlevsel mimarinin dehşetleri ve konforları arasında? Ulusal savunma için çalışma ve şirket kazancı için çalışma arasında? Bir yanda kişisel haz ve öte yanda doğum oranını yükseltmede kapsanan tecimsel ve politik yararlık arasında?

Yine ileri işleyim uygarlığının en rahatsız edici yanlarından biri ile karşı karşıyayız: usdışılığının ussal karakteri. Üretkenlik ve etkerliği, rahatlıkları arttırma ve yayma sığınağı, savurganlığı gereksinime ve yok etmeyi var etmeye çevirme yeteneği, bu uygarlığın nesnel dünyayı insanın anlığının ve bedeninin bir uzantısına dönüştürdüğü düzey—bütün bunlar yabancılaşma kavramının kendisini sorgulanabilir kılmaktadırlar. İnsanlar kendilerini metalarında tanır; ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, asma-katlı evlerinde, mutfak donatımında bulurlar. Bireyi topluma bağlayan düzeneğin kendisi değişmiş, ve toplumsal denetim ürettiği yeni gereksinimlerde demir atmıştır.

Yürürlükteki toplumsal denetim biçimleri yeni bir anlamda teknolojiklerdir. Hiç kuşkusuz, üretici ve yokedicı aygıtın teknolojik yapısı ve etkerliği modern dönem boyunca nüfusu yerleşik toplumsal işbölümü altına getirmenin önemli bir aracı olmuştur. Dahası, böyle bir bütünleşmeye her zaman daha açık zorlama biçimleri eşlik etmiştir: geçinme araçlarının yitirilmesi, türenin yönetimi, polis, silahlı kuvvetler. Bu şimdi de böyledir. Ama çağdaş dönemde teknolojik denetimler tüm toplumsal kümelerin ve çıkarların yararı için Usun somutlaşmasının kendisi olarak görünürler—öyle bir düzeyde ki, tüm çelişki usdışı ve tüm karşı-eylem olanaksız görünür.

O zaman, bu uygarlığın en ileri alanlarında, toplumsal denetimlerin giderek bireysel başkaldırınının bile köklerinde etkilendiği noktaya dek içe-yansıtılmış olmalarına hayret etmemek gerekir. “Uyumlu olmayı” entellektüel ve duygusal reddediş sınırceli ve güçsüz görünür. Çağdaş dönemi damgalayan politik olayın—işleyim toplumunun önceki evresinde yeni varoluş biçimlerinin olanağını temsil ediyor görünmüş olan tarihsel güçlerin yitişinin—toplumbilimsel ve ruhbilimsel yanı budur.

Ama “içe-yansıtma” terimi belki de bundan böyle bireyin toplumu tarafından uygulanan dışsal denetimleri kendi başına yeniden-üretme ve sürdürme yolunu betimlemez. İçe-yansıtma bir ‘Kendi’nin (Ben) “dışarıdakini” “içeridekine” değiştirmesini sağlayan görelî olarak kendiliğinden bir süreçler türlülüğüdür. Böylece içe-yansıtma dışsal ıveğenliklerden ayrı olan ve giderek onlara antagonistik bile olabilen bir iç boyutun varoluşunu imler—kamu oyundan ve davranışından ayrı bir bireysel bilinci ve bir bireysel bilinçaltını.³ “İç özgürlük” düşüncesi gerçekliğini burada bulur: İçinde insanın “kendisi” olabileceği ve “kendisi” kalabileceği kişisel yeri belirtir.

Bugün bu kişisel yer teknolojik realite tarafından ele geçirilmiş ve kırılmıştır. Kitlesel üretim ve kitlesel dağıtım *bütün* bireyi istemektedir, ve işleyim ruhbilimi çoktandır fabrika ile sınırlı olmaya son vermiştir. Çok yanlı içe-yansıtma süreçleri neredeyse mekanik tepkilerde kemikleşmiş görünür. Sonuç uyarlanım değil ama öykünmedir—*mimesis*: bireyin *kendi* toplumu ile ve, bunun yoluyla, bir bütün olarak toplum ile dolaysız bir özdeşleşmesi.

Bu dolaysız, otomatik özdeşleşme (ki ilkel birleşme biçimlerinin karakteristiği olmuş olabilir) yüksek işleyim uygarlığında yeniden görünür; bununla birlikte, yeni “dolaysızlığı” gelişmiş bilimsel işletmecilik ve örgütlemenin ürünüdür. Bu süreçte, statükoya karşıtlığın kök salabileceği “iç” ansal boyut kırılır. Negatif düşünmenin gücünün—Usun eleştirel gücünün—asıl yeri olan bu boyutun yitmesi, içinde ileri işleyim toplumunun karşıtlığı susturduğu ve uzlaştırdığı özdeksel sürecin kendisine ideolojik alanda karşılık düşer. İlerlemenin etkisi Usu yaşamın olgularına, ve aynı tür yaşamın daha çok ve daha büyük olgularını üretmenin dinamik yeteneğine boyuneğişe çevirir. Dizgenin etkerliği bireyin ‘dizge bütünü baskıcı gücünü iletmeyen hiçbir olgu kapsamaz’ gerçeğini kavrayışını köreltir. Eğer bireyler kendilerini yaşamlarını şekillendiren şeylerde buluyorlarsa, bunu şeylerin yasasını—fizik yasası değil ama kendi toplumlarının yasası—vererek değil ama kabul ederek yaparlar.

Az önce ileri sürmüştüm ki yabancılaşma kavramı bireyler kendilerini onlara dayatılan varoluş ile özdeşleştirdikleri ve onda kendi gelişim ve doyumlarını buldukları zaman sorgulanabilir oluyor görünür. Bu özdeşleştirme yanılısama değil ama olgusalıktır. Bununla birlikte, olgusalılık daha ilerleyici bir ya-

³Ailenin işlevindeki değişim burada belirleyici bir rol oynar; onun “toplumsallaştırıcı” işlevleri giderek artan bir biçimde dış gruplar ve medya tarafından üstlenilir. Bkz. *Eros ve Uygurluk*, İstanbul, İdea Yayınları, 1995, s. 119 vs.

bancılaşma evresini oluşturur. Yabancılaşma bütünüyle nesnel olmuştur; yabancılaşmış özne yabancılaşmış varoluşu tarafından yutulur. Salt bir boyut vardır, ve her yerde ve tüm biçimlerdedir. İlerlemenin başarımları ideolojik aklamayı olduğu gibi suçlamayı da püskürtür; bunların mahkemeleri önünde, ussallıklarının “yanlış bilinci” gerçekte bilinç olur.

Bununla birlikte, ideolojinin olgusalılığa bu soğruluşu “ideolojinin sonunu” imlemez. Tersine, belirli bir anlamda ileri işleyimsel kùltür onu önceleyenden *daha* ideolojiktir, çünkü bugün ideoloji üretim sürecinin kendisindedir.⁴ Kısıkırtıcı bir biçimde, bu önerme yürürlükteki teknolojik ussallığın politik yanlarını açığa serer. Üretici aygıt ve ürettiği mallar ve hizmetler bir bütün olarak toplumsal dizgeyi “satar” ya da dayatırlar. Kitle ulaşım ve iletişim araçları, konut, besin ve giysi türündeki metalar, eğlence ve bilişim işleyiminin direnilemez ürünleri kendileri ile birlikte buyrulan tutum ve alışkanlıkları, belli entellektüel ve duygusal tepkileri de iletir ve bunlar tüketicileri az çok hoş bir biçimde üreticilere, ve bunlar aracılığıyla bütüne bağırlar. Ürünler doktrin aşılar ve manipule ederler; kendi yanlışlığına karşı bağışık olan yanlış bir bilinci beslerler. Ve bu yararlı ürünler daha çok toplumsal sınıf için ve daha çok birey için erişilebilir olurken, doktrin aşılama reklam olmaya son verir, bir yaşam yolu olur. İyi bir yaşam yoludur—öncekinden çok daha iyi—ve iyi bir yaşam yolu olarak, nitel değişimin karşısına dikilir. Böylece bir *tek-boyutlu düşünce ve davranış* kalıbı doğar ki, bunda içerikleri nedeniyle yerleşik söylem ve eylem evrenini ařan düşünce, özlem ve hedefler ya püskürtülür ya da bu evrenin terimlerine indirgenirler. Verili dizgenin ve onun nicel uzamının ussallığı tarafından yeniden-tanımlanırlar.

Eğilim bilimsel yöntemdeki bir gelişim ile ilişkilendirilebilir: fiziksel bilimlerde işlemselcilik, toplumsal bilimlerde davranışçılık. Ortak özellik kavramların irdelenişindeki total bir görgücülüktür; kavramların anlamları tikel işlemlerin ya da davranışların temsiline sınırlanır. İşlemsel bakış açısı P. W. Bridgman’ın uzunluk kavramını çözömlemesi tarafından çok iyi örneklenir:⁵

⁴Theodor W. Adorno, *Prismen. Kulturkritik und Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp, 1955, s. 24 vs.

⁵P. W. Bridgman, *The Logic of Modern Physics* (New York: Macmillan, 1928), s. 5. İşlemsel öğreti o günden bu yana arındırılmış ve sınırlandırılmıştır. Bridgman’ın kendisi işlem kavramını kuramcının “kağıt-kalem” işlemlerini kapsayacak denli genişletmiştir (bkz. Philipp J. Frank, *The Validation of Scientific Theories* [Boston: Beacon Press, 1954], Chap. II). Ana dürtü aynı kalır: kağıt-kalem işlemlerinin, “gerçi belki de dolaylı bile olsa, en sonunda araçlı işlemler ile bir ilişki içine girebilmeleri istenebilir birşeydir.”

Eğer herhangi bir nesnenin uzunluğunun ne olduğunu söyleyebilirsek—ve fizikçi için daha ötesi gerekli değildir—açıktır ki uzunluk ile ne demek istediğimizi biliyoruzdur. Bir nesnenin uzunluğunu bulmak için belli fiziksel işlemleri yerine getirmemiz gerekir. Uzunluk kavramı öyleyse uzunluğu ölçmemizi sağlayan işlemler saptandıkları zaman saptanır: eş deyişle, uzunluk kavramı ancak uzunluğun belirlenmesini sağlayan işlemler kümesini kapsar, daha çoğunu değil. Genel olarak, herhangi bir kavram ile demek istediğimiz şey bir işlemler kümesinden daha çoğu değildir; *kavram karşılık düşen işlemler kümesi ile anlamdaştır*

Bridgman bu düşünce kipinin bir bütün olarak toplum için geniş imlemlerini görmüştür.⁶

İşlemsel bakış açısını kabul etmek ‘kavram’ı anlamamızı sağlayan anlamın salt bir sınırlanışından daha çoğunu gerektirir, ve daha çok tüm düşünce alışkanlıklarımızda uzak-erimli bir değişim demektir, öyle ki bundan böyle düşünürken kendimize işlemsel terimlerde yeterli bir açıklamasını veremeyeceğimiz kavramları araçlar olarak kullanma iznini vermeyeceğiz.

Bridgman’ın öngörüsü doğru çıkmıştır. Yeni düşünce tarzı bugün felsefede, ruhbilimde, toplumbilimde ve başka alanlarda başat eğilimdir. En ciddi sıkıntıyı veren kavramların pek çoğu işlemler ya da davranış terimlerinde yeterli bir açıklamalarının verilemeyeceği gösterilerek “ortadan kaldırılırlar.” Köktenci görgücü saldırı (daha sonra VII. ve VIII. Bölümlerde bunun görgücü olma savını irdeleyeceğim) böylece entellektüeller tarafından anlığın foyasının ortaya serilmesi için yöntembilimsel aklamayı sağlar—bir pozitivizm ki, Usun aşkın öğelerini yadsıyışında, toplumsal olarak istenen davranışın akademik alandaki koşutunu oluşturur.

Akademik düzenin dışında, “tüm düşünce alışkanlıklarımızdaki uzak-erimli değişim” daha ciddidir. Düşünceleri ve hedefleri yürürlükteki dizgenin dayattığı düşünceler ve hedefler ile eşgüdümlü kılmaya, onları dizge içerisine sınırlamaya, ve dizge ile uzlaşmaz olanları püskürtmeye hizmet eder. Böyle bir tek-boyutlu olgusalılığın saltanatı özdekçiliğin egemen olduğu, ve tinsel, metafiziksel, ve bohem uğraşların tükenip gitmekte oldukları anlamına gelmez. Tersine, bu türden yeterince örnek vardır: “Bu hafta birlikte tapıyalım,” “Neden Tanrıyı denemeyelim,” Zen, varoluşçuluk, ve asi yaşam yolları vb. Ama böyle başkaldırı ve aşkınlık kipleri bundan böyle statüko ile çelişkili ve bundan böyle olumsuz değildirlenir. Bunlar, tersine, kılıgısal davranışçılığın ayinsel yanını, onun zararsız olumsuzlamasını

⁶P. W. Bridgman, *The Logic of Modern Physics*, a.g.y., s. 31.

oluştururlar ve statüko tarafından onun sağlıklı diyetinin parçası olarak çabucak sindirilirler.

Tek-boyutlu düşünce politika yapımcıları ve onların kitle-bilişim toptancıları tarafından dizgesel olarak geliştirilir. Bunların söylem evrenleri kendini-doğrulayan hipotezler tarafından kalabalıklaştırılır, ve bunlar aralıksız olarak ve tekelci bir biçimde yinelenerek hipnotize edici tanımlar ya da buyruklar olurlar. Örneğin, Özgür Dünyanın ülkelerinde işleyen (ve işlemen geçirilen) kurumlar “özgür”dürler; başka aşkın özgürlük kipleri tanım gereği ya anarşizm, komünizm, ya da propagandadır. Özel girişime özel girişimin kendisinden (ya da hükümet sözleşmelerinden) gelmeyen tüm karışmalar—örneğin evrensel ve kapsamlı sağlık sigortası, ya da doğanın neredeyse her yönde işleyen tecimselleşmeden korunması, ya da özel kâra zarar verebilen kamu hizmetlerinin kuruluşu—tüm bunlar ‘sosyalist’dir. Su götürmez olguların bu totaliter mantığı Doğuda karşı eşini bulur. Orada, özgürlük komünist bir rejim tarafından kurulmuş yaşam yoludur, ve tüm öteki aşkın özgürlük kipleri ya kapitalist, ya revizyonist, ya da sol-hizipçidir. Her iki kampta da, işlemsel-olmayan düşünceler davranışsal-olmayan ve yıkıcı düşüncelerdir. Düşüncenin devimi Usun kendisinin sınırları olarak görünen engellerde durdurulur.

Düşüncenin böyle sınırlanması hiç kuşkusuz yeni değildir. Yükselen modern ussalcılık, görgül biçiminde olduğu gibi kurgul biçiminde de, bir yanda bilimsel ve felsefi yöntemdeki aşırı eleştirel köktencilik, ve öte yanda yerleşik ve işlev gören toplumsal kurumlara karşı tutumda eleştirel-olmayan bir suskunluk arasında çarpıcı bir zıtlık gösterir. Böylece Descartes’ın *ego cogitans* ‘büyük kamu organlarını’ dokunulmamış olarak bırakırken, Hobbes ise “şimdi her zaman yeğlenmeli, ileri sürülmesi, ve en iyi olarak görülmelidir” diyordu. Kant devrimi *eğer* bütünü örgütlemeyi ve yıkıcılığı önlemeyi başarıyorsa ve *ancak* başardığı zaman aklamakta Locke ile anlaşılıyordu.

Bununla birlikte, bu uyuşumcu Us kavramları her zaman “büyük kamu organları”nın açık sefillik ve türesizlikleri ve onlara karşı etkili, az çok bilinçli başkaldırı tarafından çürütüldüler. Şeylerin yerleşik durumundan gerçek bir kopuşu kıskırtmış ve buna izin vermiş olan toplumsal koşullar vardı; politik olduğu gibi kişisel de olan bir boyut vardı ki, orada kopma, gücünü ve hedeflerinin geçerliğini sınıyarak, etkili bir karşıtlığa gelişebiliyordu.

Bu boyutun toplum tarafından aşamalı bir biçimde kapatılışı

ile, düşüncenin kendini-sınırlaması daha büyük bir imlem kazandırır. Bilimsel-felsefi ve toplumsal süreçler arasındaki, kuramsal ve kılışsal Us arasındaki karşılıklı ilişki kendini bilim adamlarının ve felsefecilerin “arkalarından” gizlice ileri sürer. Toplum bütün antagonistik işlem ve davranış tiplerini yasaklar; sonuçta, onlara ilişkin kavramlar yanılısamalara çevrilir ve anlamsızlaştırılır. Tarihsel aşkınlık bilime ve bilimsel düşünceye kabul edilmeden metafiziksel aşkınlık olarak görünür. Bütününde bir “düşünce alışkanlığı” olarak uygulanan işlemsel ve davranışsal bakış açısı yerleşik söylem ve eylem, gereksinimler ve özlemler evreninin görüşü olur. “Usun hilesi,” çoğu kez olduğu gibi, egemen güçlerin çıkarına çalışır. İşlemsel ve davranışsal kavramlar üzerinde direktme düşünce ve davranışı verili olgusalığa karşı ve baskılanmış almaşıklar *uğruna* kurtarmaya yönelik çabalara karşı dönmektedir. Kuramsal ve kılışsal Us, akademik ve toplumsal davranışçılık, ortak zeminde buluşurlar: bilimsel ve teknik ilerlemeyi bir denetleme aracına dönüştüren ileri bir toplumun zemininde.

“İlerleme” yansız bir terim değildir; belirli ereklerle doğru devinir ve bu erekler insan koşulunu iyileştirmenin olanakları tarafından tanımlanırlar. İleri işleyim toplumu öyle bir evreye yaklaşmaktadır ki orada daha öte ilerleme ilerlemenin şimdiki yönünün ve örgütlenişinin köktenci devrilişi isteminde bulunacaktır. Bu evreye, özdeksel üretim (zorunlu hizmetleri de kapsamak üzere) tüm dirimsel gereksinimlerin zorunlu emek zamanı kıyusal bir zamana indirgenerek doyurulabileceği düzeye dek otomatikleştirilince erişilecektir. Bu noktadan öteye, teknik ilerleme zorunluk alanını aşacak, ussallığının sınırlanışı anlamına gelen bir denetim ve sömürü aracı olarak hizmet etmeye son verecektir; teknoloji doğanın ve toplumun barışçılaştırılması için savaşımında yetilerin özgür oyununa boyun eğecektir.

Böyle bir durum Marx’ın “emeğin kaldırılışı” düşüncesinde öngörülmüştür. “Varoluşun barışçılaştırılması” terimi yerleşik toplumlar içerisindeki çelişkileri dönüştüren ve askıya alan bir uluslararası çatışma yoluyla küresel bir savaşın eşğine doğru ilerleyen bir dünyanın tarihsel almaşığını belirtmek için daha uygun görünür. “Varoluşun barışçılaştırılması” insanın insan ile ve doğa ile savaşımının öyle koşullar altında gelişimi demektir ki, karşı karşıya gelen gereksinimler, istekler ve özlemler bundan böyle egemenlik ve darlıktaki güçlü çıkarlar tarafından örgütlenmez, bu savaşımın yokedici biçimlerini sürdüren bir örgütleniş yaratmazlar.

Bu tarihsel almaşığa karşı bugünün kavgası altta yatan nü-